

מציאות וסמל ביצירת אהרון מגד

המטען הסמלי שבספריו האחרונים של אהרון מגד מובהק ובוולט. הוא נובע מתוך השקפת עולם מסויימת ואינו, בשום אופן, סחמי ומעורפל. הנטייה ההולכת וגוברת לאי-רציונלי (שאפשר היה להבחין בה כבר הרבה לפני "מקרה הכסיל") אינה, במקרה זה, נטייה לחוסר-משמעות או חוסר-מובן, כפי שמתארע לעיתים תכופות. סולם הערכים היסודי, מכל מקום, אחיד הוא גם בספרים שונים כל כך כגון "ישראל חברים"⁽¹⁾, "חדוה ואני"⁽²⁾, "הבריחה"⁽³⁾. אפשר למתוח הקבלות הרבה, ולמצוא את הדפוסים הראשונים של גיבורי הרומאנים והנובלות בסיפורים הקצרים שקדמו להם מבחינה כרונולוגית. למשל, יכולים אנו ליטול את הסיפור "מותו של מנדל אפרת", ולמצוא סימוכין בינו לביין "מקרה הכסיל"⁽⁴⁾. מנדל אפרת, מאנשי העלייה השנייה, אחד ממיסדי ההסתדרות והקיבוצים, גזר על עצמו לעת שיבה גלות מקיבוצו שלו, בו חי עשרות שנים. הוא גר בקצה העיר, בחדר מוזנח ומזוהם, בבית מבתי הרכוש הנטוש. מן הקיבוץ ביקשוהו פעמים רבות שיחזור, אך הוא לא נענה לבקשה. הסיבה להתנהגות מוזרה זאת נעוצה בהשקפותיו של מנדל אפרת, שאינן יודעות פשרה. מנדל חשב את מחשבותיו עד הסוף, ומשהגיע למסקנותיו, לא היה מוכן לחזור בו ולרחם אף על עצמו. הוא משטח מסקנות אלה בפני אשתו שנפרד ממנה לפני שנים, כשהיא באה באופן מפתיע לבקרו, ומוצאת אותו גוסס. "אני עורך גלות" אומר מנדל, "כדי לא לעשות שקר בנפשי". והוא מוסיף ומסביר:

"הדברים נתגלגלו לא כפי ששערנו, חנקה. יש חטאים שההיסטוריה אינה מכפרת עליהם. הדבר התחיל כבר לפני שנים, מבלי שחשנו בכך. התחיל בזה שכשהלכו יהודים לשחיטה במיליונים – אנחנו כאן זללנו לתיאבון ו-נחשורנו. --- נו, ואחר כך – מלחמת העצמאות. שוב – לא יכולנו אחרת. ברור. לא אשמתנו היא שמיליון ערבים ברחו מן הארץ והשאירו לנו את האדמות ואת הרכוש. אבל --- באנו וירשנו את כל זה ללא עמל. --- איננו מאמינים עוד בעבודה, והרי זו שוב גלות. אותה הגלות."

המדינה בפועל אינה המדינה שבחזון. (אותו רעיון חוזר גם ב"גרישה פלוטקיין" שבאותו הקובץ.) הגשמת רעיון, העברתו מתחום האידיאה לתחום המציאות, מתנה בהסתאבות אותה אידיאה גופה. האכזבה ההכרחית שלאחר קום המדינה, אשר כמדינה ריאלית-ממשית אינה יכולה בשום אופן לענות לכל הדרישות שבתחום הרצוי, אינה נחלתו של מגד בלבד. כמעט כל "דור הפלמ"ח" שותף להרגשה זו, ומרבה לכתוב עליה ולנסחה במילים. אולם אחידות התפישה אינה מתנה אף אחידות של מסקנות. "משבר המדינה" מתבטא אצל כל אחד מן הסופרים הללו בצורה שונה.

ב"מותו של מנדל אפרת" הדברים עדיין פשוטים וסבירים (אם גם אינם משמחים כל עיקר). בגלגולים הבאים לובשת ההסתייגות ממעשי-הכלל צורה מסובכת יותר. והיחיד, המנסה להתנגד לסולם ערכים שאינו לפי רוחו, הופך לדון-קישוטי ועלוב יותר ויותר. מנדל אפרת הוא "אחד מדור הנפילים". אמנם במציאות החדשה נשכח שמו – "כמה אנשים יודעים היום מי היה מנדל אפרת...". – אומר אחד ממקורביו-לשעבר בצער (וכמובן שמימרה זו תופשת לא רק לגבי מנדל, אלא לגבי דור שלם ותקופה שלמה). אולם שכחה כפויה-טובה זו אינה יכולה לטשטש את מה שהיה. אף אם המציאות היום שונה, הרי גדולתם של אותם הוותיקים אינה מוטלת בספק. וגם מחאתו של מנדל אפרת, פרישתו האילמת, יש בהם רושם מעורר כבוד. נשווה נא את מחאתו של מנדל כנגד המציאות החדשה למחאתו של שלומיק, בעלה של חדוה (עם עזיבת הקיבוץ איבד שלומיק למעשה את זהותו, והוא קיים לגבי הסביבה בזכות השתייכותו לחדוה). שלומיק, שאגב אינו מגיב על ההווי בכללותו, אלא על ההווי העירוני המנוגד לקיבוץ, שהוא כליל המעלות – שלומיק מגיב בצורה מיוחדת במינה, שאינה אלא מגוחכת בעיני האנשים: הוא חובש כובע ישן, מלוכלך ומרופט, וממאן להיפרד ממנו. לגבי שלומיק מסמל הכובע צורת חיים שונה מן הדפוס שהוא נקלע לתוכו בעל-כורחו, תחת לחץ אשתו. ואילו שאר האנשים אינם מבינים זאת. הם לועגים לו בשל לבושו המשונה – ולעג הזולת הוא הרעל המשתק ביותר, הנמסך לחייו של הגיבור המגדי. העובדה, ששלומיק היה חבר בעל זכויות ועמדה בקיבוץ מרחבים, אינה מאצילה עליו כל חשיבות בחברה החדשה.

ההתנגשות עם המציאות הולכת ומחריפה ב"מקרה הכסיל". ב"חדוה ואני" כבר נראה לעין, שמה שהוא אינו כשורה בחברה הישראלית. אולם עתה מוצאים להם הדברים ביטוי קיצוני הרבה יותר עם ייסוד "אגודת הרשעים". כל האנשים

החשובים, המנהיגים בכוח ובפועל, בעלי ההשפעה והמשרות הרמות – משתייכים לאגודה זו. כסיל הוא מי שאינו מצטרף לאגודה, כשניתנת לו ההזדמנות לכך. מושגים מיושנים, שחלפה שעתם, מונעים את הכסיל מלהצטרף לאגודה. הוא נרתע מן השם, בסברו בתומו שהטוב הוא התכונה שיש להתברך בה. התדהמה המתעוררת בו וההולכת ומעיקה עליו מקורה בהכרה כי דווקא האנשים האהובים והנערצים עליו, דווקא האנשים לחוגם היה מבקש להשתייך – כולם כולם נמנים עם אגודת הרשעים. "איש טוב", כפי שאחד מהם מכנה את הכסיל, הוא שם גנאי – גרוע מזאת, צופן בקרבו לעג, זלזול ופחיתות כבוד. השאיפה הגדולה של הגיבור המגדי – להיבלע בתוך הכלל, לאבד את עצמיותו, להשתחרר מכבלי אישיותו הפרטית, לוותר על האחריות המעיקה ועל הצורך בהכרעה, – אינה יכולה לבוא על סיפוקה, בשל הסתירה הבולטת שבין מצפונו של היחיד לבין ההסתאבות של הכלל. כלל זה, שהינו בתחילה רק חלק מסויים של החברה הישראלית, (כגון ב"חדוה ואני") מתרחב במשך הזמן, עד שהוא מקיף את החברה בכללותה, ללא גבולות מדינה ולאום. בד-בבד עם התפתחות מדאיגה זו הולך הגיבור (או האנטי-גיבור, אם להשתמש במינוח מודרני יותר) ויורד מגדולתו. התנגדותו לחברה אינה ענין שבגבורה, אלא ענין שבעליבות. הסתייגותו מן "הרשעים", שהיא תחילה נובעת מבחירה חופשית, הופכת להיות כפויה עליו מבחוץ – שוב אין הוא בן חורין לזלזל בכלל, אלא הכלל מזלזל בו. לא הוא הוא המואס בחברה, אלא החברה מואסת בו. עז רצונו להתקבל לחוג הסגור המסמל למענו את קץ הברידות – אך אגודת הרשעים אינה נענייה לו עתה, ופולטת אותו מקרבה. כך גם האניה פולטת את הבורח ("הבריחה") וארץ גומר כולאת אותו בצריחי עזמות ("מסע לארץ גומר"). התהליך מתפתח שלבים שלבים. ב"ישראלים חברים" אנו נמצאים בתוך חברה קונקרטיית, מסווגת. רק בחלק מן הסיפורים מתחילה להדהד צרימה. ב"חדוה ואני" מלווה הצרימה את הגיבור בכל מעשיו, למן הרגע בו הוא עוזב את הקיבוץ ומגיע עם אשתו, חבילות ומטאטא העירה. הסביבה בה נתון שלומיק מעתה, ומקום עבודתו, מתוארים בצורה ריאליסטית; עם זאת יש יסוד באווירה הכללית, החורג מתחומי הריאליזם. מכל מקום, הערכים עדיין קבועים; אין כל ספק, שהקיבוץ מרחבים עולה לאין ערוך על הכרך.

גם ב"מקרה הכסיל" קיימת הנהייה אחר הקיבוץ; הכסיל מתגעגע לאותם ימים רחוקים ומאושרים, בהם שהה בקיבוץ. אך אין זאת כבר קרקע מוצקה כב"חדוה ואני". כאן גם מתחיל לכרסם הספק: מי באמת מייצג את ערכי

הקיבוץ, "הכסיל", או אולי אדם כמו דבלה? אמנם דבלה כבר אינו חבר קיבוץ הגבעה, הוא נמצא בתפקיד חשוב במשרד הביטחון ואתו שנשארה בגבעה הוא מזניח, אך האם אין הקיבוץ מתגאה בו ובמעשיו? רק העיקרון, שכבר מנדל אפרת עמד עליו, כי עבודת כפים יש בה גאולה לנפש יותר מאשר כל שאר ההתעסקויות, נשאר על מקומו. הסיוס, על כן, הוא סתמי – "הבה נעבד את גנינו", כדברי קנדיד.

ההתנגשות בין הכלל והפרט מקבלת תפנית חדשה ב"מסע לארץ גומר". מקומה הדו-משמעי של האשה בדילמה היסודית שבחיי הגיבור מודגש כאן עוד יותר מאשר בספרים הקודמים. עלינה מארץ גומר, אשת הכסיל וחדוה – דמיון רב יש ביניהן. מכמה בחינות אפשר לראות בהן גלגולים של לה בל דאם סאן מרסי, האשה המסתורית שהגבר לעולם אינו מסוגל לערטל את נשמתה, לרדת לסוף הווייתה. ראשונה לדמויות נשים אלה בסיפוריו של אהרון מגד היא חדוה. המתעלמת ביותר מפיענוח היא אשתו של הכסיל. ביחסים עם האשה, ידו של הגבר היא על התחונה. לא מדובר פה בסיפורים קודמים: שכן תפישת האשה עוברת טראנספורמציה בכתביו של הסופר. בסיפורים כגון "עסקי הרעים של פיינברג", "בלה בלה", "חגה של לאה'לה", האשה היא הסובלת – ולמעשה זאת תפישתה מקובלת יותר בדרך כלל; גם הסיטואציות שביסוד הסיפורים הללו שגרתיות יותר. מימדים דמוניים מקבלת האשה בספרי הפרוזה האחרונים. עליונותה של האשה נובעת במידה רבה מהזדהותה השלמה עם אותו כלל, שהגבר מנסה לשווא למצוא בו את מקומו. האשה אינו צריכה כלל להילחם על עמדתה, להיאבק עם עצמה, להתגבר על משברים ומעצורים. בקלות ובמובניות-מאליה היא נקלטת במעגל ההסכמה הכללית. לה איש אינו לועג. היא אינה מושכת את תשומת ליבם של האנשים במקום הלא-נכון, אינה שוגה בהכוונת צעדיה. אגב, ודאי אין זה מקרה, שנשים אלה הן נשים ללא ילדים – היחסים אתן אינם צופנים הבטחה לעתיד. ואילו אזלת ידו של הגבר סימפטומטית לכשלונו בחיים בכלל.

ב"מקרה הכסיל" יכול הגיבור למצוא לעצמו הצדקה מוסרית. אחרי הכל, האגודה, שתחילה לא רצה, ואחר כך לא הצליח להיקלט בתוכה, היא אגודת הרשעים. והוא עצמו "איש טוב"; כל קיטונות הלעג ששופכים עליו בשל כך, אינם יכולים לשנות עובדות אלה. אולם ארץ גומר אינה כלל וכלל ארץ של רשעים. להלכה, הרי נתגשמו בארץ גומר כל תקוותיו ושאיפותיו של האדם. הכל טוב ויפה; האנשים מאושרים תמיד – אכן, הם מצווים להיות מאושרים.

אין מקום לחלומות – כי החלומות נובעים מגעגועים על מציאות יפה יותר; אך כיצד תיתכן מציאות יפה יותר מאשר זו שבארץ גומר עצמה? כיוון שהכל מאורגן על הצד היותר טוב – אין רשות לביקורת ולהסתייגות. ראיית המציאות כמושלמת מולידה את ההתנגדות לכל יסוד אי-רציונלי. שאיפת אנשי הארץ היא לסלק את האי-רציונלי הן מחיי הפרט והכלל, ואף מאורחות הטבע. הרצון לסדר ולארגן את הכל, ואף את תופעות הטבע בכלל זה, מוליד מחקר ומדע שהעיקר בהם אינו תועלת מעשית, או שאיפה להתקדמות ולתגליות כבירות. לסלק את הבבואות שבראי המים של אגם – זוהי פעולה המכניסה סדר ומשטר, אך האם יש בה באמת כדי להשפיע על חיי האנשים? עלינה אומרת בגאווה: "אנשינו הם שטיהרו את האגם מכל צל!" – היא גם יודעת להסביר מה טעם פעולה מוזרה זו:

"ידוע לך בוודאי, הסבירה עלינה, שעצמים המשתקפים במים, משתקפים בהיפוכם. חזיון זה, יש בו רק לאחז עיניים ולבלבל את הדעת. תינוקות עלולים להימשך אחר הבבואות ולטבוע. אנשים בורים – עשויים להטיל חכות אל דמויי הגופים שבמים ולבטל זמנם על דייג שאין בו ממש. וסתם בני אדם – דעתם משתבשת כשהם עומדים והווים במראהו של עולם הפוך. כל הפוך אין בו אמת ורק נזק בו. מעתה – נקי האגם מכל מכשול ודבר אינו עוכר עוד את שלוות מימיו."

ברור: עלינה מיהסת ערך רב ביותר לסילוק הצללים מן האגם. תמונת הראי, בעיניה, מסמלת את הזיוף ואת השקר. זהו מראה מדומה – ובגומר יש מקום לעובדות בלבד. תפישת התמונה המשתקפת במים כטעות חושיים מזיקה יכלה להיווצר רק במקום בו שולטים המושגים של ארץ גומר; סיומו של הפרק יש בו עוד שעור מאלף בתפישת עולם זו, כאשר עלינה מסבירה לציר מארץ שור את הרגשות האינסטינקטיים. הזר מעיר, כי העפרונים מתנות אהבים; עלינה משיבה מייד – "זוהי עונת הזדווגות". והיא עוד מוסיפה ומסבירה באריכות, כיצד הכלאתם של עפרונים ושרקרקים מביאה צאצאים שגוונם צהבהב. האם אין לסופר בפרק זה כוונה אירונית כפולה? שהרי עלינה היא גלגול של עליסה בארץ המראות (יש מוטיבים שונים מאותה אגדה לילדים-מבוגרים של מתמטיקאי – צריחי עזמות הלקוחים ממשחק השאה, משבצות, ועוד). והרי עליסה סירה בארץ המראות ההפוכים, וגם בעולמה של עלינה יש הרבה מן האבסורד, למרות שאיפה להתבסס על ההיגיון.

הרצון העז להתמזג עם הכלל מודגש ב"מסע לארץ גומר" אולי יותר מאשר בשאר הסיפורים. והדבר מובן, שכך גומר היא, להלכה לפחות, הארץ האידיאלית. אין זו אגודת רשעים שהאיש הטוב עלול להתרע ממנה. שגיאתו הגדולה של הגיבור שונה כאן מאשר ב"מקרה הכסיל", למשל. בעצרת האושר הגדולה, כאשר השמחה מגיעה לשיאה, הוא מחפש שכחה עצמית מלאה בזרועותיה של אשה אחת; והיא קמילה, הזרה לארץ גומר. הוא סבור, כי שכרון החושים הוא המשך טבעי לאושר הכללי. אך זוהי טעות: אושרם של שניים אינו אושר הכלל. איבוד הזהות של הגיבור הוא חיצוני בלבד: הוא מאבד, בחברתה של קמילה, את ניירותיו ואת דרכונו; אך לאותה זהות פנימית עם העולם אליו הוא נכסף, הוא אינו מגיע; נהפוך הוא הדבר, מעשהו מרחיק אותו לתמיד מן המטרה הנכספת.

מעניין שאותו המוטיב מופיע בסיפור מוקדם יותר, השונה לגמרי בתוכנו ובעניינו מן המסופר ב"מסע לארץ גומר". כוונתי ל"מעשה בלתי רגיל". נחום, הנחנק מחיי השגרה של העבודה המשעממת במשרד והחד-גוונות המשעממת לא פחות של נישואיו, מתפתה להצעה בלתי צפויה של ידיד מימי המלחמה, לבוא בגפו למסיבה של "החברה". הילד חולה ואשתו ודאי דואגת, אך נחום פורק, לפעם הזאת, כל עול. הוא רוצה להיפגש שוב, אחר שנים, עם אנשים המסמלים למענו את התקופה המעניינת, המבטיחה, המסעירה ביותר שבחיו. הוא רוצה לשכוח את קיומו כפקיד קטן, ולטעום בדמיונו שוב מן האפשרויות שצפן העתיד לפני כמה שנים. הוא רוצה לפגוש את הנערות מאז, שהיו מעניינות ומושכות יותר מאשתו שלו. הוא רוצה להיכלל שוב באותו חוג חברי וחמים, שפעם היה שייך אליו, ובאשמת חיי החולין נחרק הימנו. ומה עולה בחלקו של נחום? אמנם, כולם מקבלים אותו בסבר פנים יפות. הוא מוצא מיד את מקומו; הוא מבריק ומשעשע. אולם הוא מסיים את הערב בזרועותיה של נערה זרה. החיפוש אחר זהות עם הכלל מתדרדר לבגידה קטנה באשתו החוקית. נחום עצמו מנסח את הדברים, בבואו להצדיק עצמו לפני אותו חבר, שהביא אותו למסיבה:

"אני לא יודע מה קרה לי... נסעתי אתך מפני... שרציתי לראות שוב את החברה... פשוט לשכוח קצת ולהיזכר בימים ההם... אתה מבין... אני חי חיים די רגילים... ורוצים לפעמים לצאת מזה. לעשות איזה דברים גדולים, כמו אז... שמסעירים את הלב... להרגיש שאתה חי בשביל משהו... ופה... הכל כאילו התהפך...

נסחפתי פתאום לדברים שלא רציתי בהם בכלל... לא יודע למה...
לא יודע איך נטפלתי פתאום לבחורה שאני לא מכיר אותה בכלל
ואין לי כל יחס אליה... כאילו... כאילו שכחתי שיש לי בית...
וילד... ואשה... אני לא יודע איך אצא מזה עכשיו... נדמה לי
שהכל הרום אצלי..."

הזכרנו את "מעשה בלתי רגיל" בקשר ל"מסע לארץ גומר". כמובן שאין
מקום להקבלה מקיפה של שני הסיפורים, השונים כל כך זה מזה. עמדנו רק
על נקודת זהות אחת: חיפוש אחר התמזגות עם הכלל, ומציאת היחיד דווקא.
במקום לזכות ברגש החברות החמים, משתקע הגיבור בבולמוס החושים שאינו
מקרבו לזולתו אלא מגביל אותו לעולם רגשותיו הפרטי. יש להוסיף כאן, כי
ההתקרבות לנשים כמו עלינה, או אשת הכסיל, או חדוה, שונה במהותה
לגמרי מן ההרפתקה עם קמילה, למשל. שכן על אלה הראשונות נמצא חותם
החברה הנכספת, ובידיהן המפתחות לשערים שהם נעולים בפני הגיבור. הן
מסמלות הרבה יותר מאשר תאוות בשרים.

זרות הגיבור המגדי מתבטאת בצורות ובאופנים שונים. יש שזו זרותו של
הקיבוצניק בעיר – כזה הוא שלומיק ב"חדוה ואני". יש שזהו אדם בעל
אידיאלים מיושנים בעולם מודרני תועלתני – כזה היה מגדל אפרת; כזה הוא
אף, במידה מסויימת, גיבור "מקרה הכסיל"; אלא שגיבור זה מסובך ומורכב
יותר ופקפקיו, לבטיו, חוסר יכולתו להחליט ולהכריע ולפעול הם המרחיקים
אותו מן האחרים, והופכים אותו לדמות מגוחכת. ויש שזהו יהודי בין גויים
– כב"מסע לניקרגואה". גיבור ה"מסע לניקרגואה" מבודד, למעשה, בידוד
כפול ומכופל: הן כישראלי בין יהודים והן כיהודי בין נוצרים. חיץ מבדיל
בינו לבין העולם הנוצרי; ביחס אליהם הוא מרגיש כיהודי; עם זאת, אין
הבנה משותפת בינו לבין יהודי הגולה; הוא מתחמק תחילה מפגישה עם
ולאחר מכן מרגיש אי-נוחות רבה בקרבם. פעם סבורים היו, כי ישראל
תוליד את האדם החדש, חסר התסביכים, משוחרר מעקת העבר. "הבעיה
היהודית" נראתה לרבים כבעיה שבאה על פתרונה עם ייסוד גדרה ופתח-תקוה.
מסתבר שאין הדברים פשוטים כל כך, והיהודי חי בהכרת הגויים, גם אם אנו
היינו מבקשים להיפטר ממנו ומכל הכרוך בזכרו. הבעיה העומדת בפני גיבור
הסיפור הנזכר אינה, אמנם, "הבעיה היהודית", כפי שאנו רגילים לה.
שאיפתו של הגיבור לכפר על מעשה שעשה ולמצוא הבנה אצל פדרו גונזאלז
קבלרייה הוא כורח פנימי ולא חיצוני. כישראלי, הוא רחוק מרחק גיאוגרפי

ניכר מאותו תושב ניקרגואה; קיומו היומיומי אינו תלוי בחסדיו של פדרו. אולם המעשה בגללו פדרו שוטם אותו הוא פרי אופיו המיוחד של הגיבור: חוסר ביטחון, הססנות, אפילו פחדנות, רגש נחיתות וגאווה המשמשים בערבוביה. לאופיו שלו אין הגיבור יכול להתכחש, ועל כן זקוק הוא למחילתו והבנתו של פדרו; והוא גם זוכה באלה, למרות שברגע המכריע חסר לו גם הפעם העוז לומר דברים גלויים. הפגישה המיוחדת במינה עם פדרו מתקיימת בתוך מסגרת שהיא כולה זרה ועויינת לגיבור. או שמא הוא רק מדמה לעצמו את השנאה? כאשר מאריה היצאנית מבקשת לתת לו את צלם הצלוב במתנה, מפני שהוא מארץ הקודש, הגיבור אומר לה שהוא אינו נוצרי, אלא יהודי. "תדהמה גדולה עמדה בעיניה. שמתי את הצלוב בכף ידה ומיהרתי לצאת, בטרם אראה עין-בעין את השנאה."

אבל בעצם איננו יודעים, אם מאריה באמת נתכוונה לשנוא. מבט עיניה נעלם מאתנו, כשם שהוא נעלם מן הגיבור. אופייני גם תיאור התהלוכה הדתית, בהמשך.

"ופתאום אחזתני בהלה גדולה. בן-רגע היה הדבר. הכל הצטלבו וכרעו ברך ואני הייתי יחידי בכל הקהל הרב שנשארתי על עמדי. האם עלי לכרוע? להסתתר? אימה נפלה עלי. פחד המון פורע פרעות. יחידי, נכרי, לכוד. באין מגן... כמו אז, בספרד... אך זה היה לרגע בלבד. בעודי נדהם, קמו הכל על רגליהם ואיש לא שם לב אלי. פסוקי התפילה צלצלו ברמה, ברורים וחמורים, כקריאת גזר דין."

רק הגיבור עצמו מרגיש שהוא "יחידי. נכרי. לכוד." איש מביין הסובבים אותו אינו חש בכך כלל ועיקר. "ואיש לא שם לב אלי". מחשבותיו של הגיבור ופחדו נובעים, במקרה זה, מן העבר ההיסטורי. אותו הגיבור, בגלגוליו השונים, תכופות מרגיש "יחידי. נכרי. לכוד." גם בארצו ומולדתו שלו. אך הרגשת הזרות בבית אינה נוטלת את עוקץ הזרות בנכר. נהפוך הוא הדבר: רגישותו המיוחדת של הגיבור, המועקה התמידית של התלישות, של אי-השייכות, מחדדת את חושי ו עוד מוסיפה לחוסר הביטחון שבו. השורות שציטטנו למעלה במודגש משאירות את תגובות הסביבה בתחום הניחושים. אין לדעת אם הרגשת הניכר של הגיבור נובעת מן האחרים או מפנימיותו שלו. ואותו פדרו גונזאלז קבלרייה, שהגיבור כה זקוק למחילתו, אינו מקשר את טינתו עם מראהו החיצוני של זה האחרון. הוא אינו מכיר את פניו של הגיבור.

רק מעשהו זכור לו, ובעבור מעשה זה של נמיכות רוח הוא נוטר לו איבה. מצב זה דווקא מגביר את חומרת הענין, שכן הגיבור אינו אחראי להופעתו החיצונית, אולם הוא אחראי למעשים שהוא עשה.

הוליה נוספת בשרשרת הכשלונות היא בעיה, המטרידה רבים מ"דור הפלמ"ה" והבאים אחריהם: יחסנו לערבים. כיבוש עזה, כפי שהוא משתקף ב"העיר הלבנה", הוא מעין סובלימאציה של מכלול הבעיות שהטרידו את הכסיל בכל אשר פנה. המעשים בקנה מידה גדול, המקיפים את הארץ כולה, מביאים לבסוף פתרון מסויים גם לפקעת הסבוכה של חייו שלו. אמרנו "פתרון מסויים" שכן המחבר אינו מסיק מסקנה סופית. עם מי הצדק? עם הכסיל שאינו רוצה לירות בערבים בלתי מזויינים; או עם מפקדיו המאשימים אותו כי בטענו למעצורים מצפוניים פרק מעליו את עול האחריות, וגרם למותו שלו עצמו? בית הדין שרוי באווירה חלומית, והשופטים אינם חורצים משפט לחיוב או לשלילה.

הסיפור "המטמון" מספר על סולימאן, בן הכפר הערבי הדל והמסכן, שברח מעבר לגבול בזמן מלחמת השחרור, ובלילה אחד הוא מסתנן חזרה כדי לחפש מטמון באחת מחצרות כפרו לשעבר. הוא רואה ממחבוא אנשים זרים בביתו שלו, בכפרו שלו. במחשבותיו הקופצות מענין לענין הוא מתרפס, מתחנן, ועושה שפטים בזרים, – הכל בבת אחת. באירוניה מרה הוא אומר לעצמו, תוך כדי משא ומתן מדומה עם אחד השליטים החדשים:

"ורק תן שאני אשאר פה, הבית שלך והשדה שלך והעצים והכל אני נותן לך ולא אומר מילה אחת. כאילו אתה נולדת פה בבית הזה ולא באת מאלמניה. כאילו אתה היה לך החמור הזה והמחרשה וזה הבור וגם הברזל שמצאתי בדרך לעטפיה. ---"

מראה הדלת החדשה בביתו שלו מרגיז אותו, ובמחשבותיו הוא פונה לאשה אותה הוא רואה מבעד לחלון:

"את נכנסת לביתי שלי שאני ואבי ואבי-אבי עד הימים הראשונים נולדנו פה ופה אכלנו ופה ישנו ופה אשתי אם-ילדי קמה בכל יום בכל יום, בכל יום טחנה קמח, והילדים שלי פה עשו ופה ציחקו ופה צווחו ופה אני שכבתי אני, ואת עושה דלת חדשה! דלת חדשה את עושה. בקנין ביתי ---"

ועוד חושב סולימאן לעצמו, כאשר הוא רואה את בעלה של האשה נכנס לבית, ביתו, ומדבר לאשה:

"לא חששו לכולם. בטוחים בביתם. אביהם-זקנם נולד בו. אמם חבלה אותם על אצטבתו. היה כונס כנופיה והולך בראשה ופושטים בכפר וטובחים את כולם אחד אחד."

ההדגשה, כי הערבים הם בעלי זכות הקדומים על האדמה והבתים, אופיינית לסופר. היא משתלבת יפה במוטיב התלישות של הגיבור הבודד. אקורדים ראשונים לנושא זה כבר שמענו ב"מותו של מנדל אפרת". כאמור, יש סופרים רבים שהבעיה מעסיקה אותם; בדרך כלל עיקר תשומת הלב מוסבת לעוול שנעשה לאוכלוסיה שלא היתה, אחר הכל, אחראית בשלמותה לתככים פוליטיים מגבוה. ואילו ההדגשה בסיפור של פנינו על שייכות הפלח הערבי לכפרו מבליטה את חוסר השורשים של האזרח החדש.

ב"הבריחה" (שם שאפשר היה להתאימו לכמה וכמה מיצירותיו של מגד), קם לתחיה הנושא התנ"כי העתיק של יונה במעי הדג, אם כי בוואריאציה. זהו יונה מודרני, הבורח בחיבת נוח מן השואה הפוקדת את האדמה. למעשה כל נוסעי האניה כולם בורחים; ומוזר, לכולם יש היתר רשמי לעשות זאת; כולם מצויידים בתעודת מסע; רק הגיבור לבדו מנודה ומוחרם, רק לו אין זכות לרדת באניה. שוב לפנינו גיבור בודד, שאינו משתלב במעגל האנשים שמסביבו; אדם, שלמעשה אין לו זכות קיום במסגרת שנקבעה מבחוץ. מנודה על ידי האנשים, הוא מחפש מחסה וחמימות אצל הבהמות; אך מחסה זה אינו ניתן לו אלא לשעה קלה. לאחר מכן עליו להתמודד עם גורלו; כל אפשרויות הבריחה נחסמו.

עם סיום "הבריחה" נשקפת קרן תקווה. לאחר גאות המים והמבול שוב נשקפת באופק רצועת חוף דקה. אם ימצא הבורח את דרכו לאותו חוף מבטחים, עדיין אין לדעת.

"הייתי שט בין השתיים. רצועת החוף לפני והספינה מאחורי. לא ראיתי איש בכל המרחב. הייתי לבדי."

מרץ, 1964.

הערות למציאות וסמל ביצירת אהרון מגד

1. ישראל חברים, מאת אהרון מגד, הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1963.
2. חדוה ואני, מאת אהרון מגד, 1954.
3. הבריחה, מאת אהרון מגד, הוצאת הקיבוץ המאוחד, ת"א, 1962.
4. מקרה הכסיל, מאת אהרון מגד, הוצאת הקיבוץ המאוחד, ת"א, 1959.